

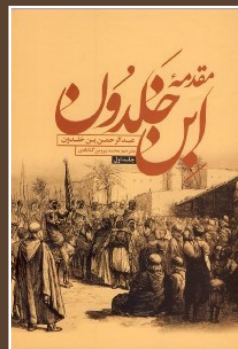
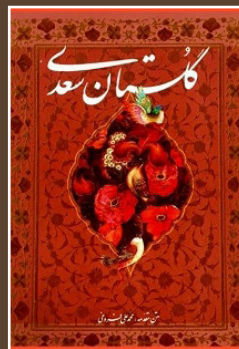
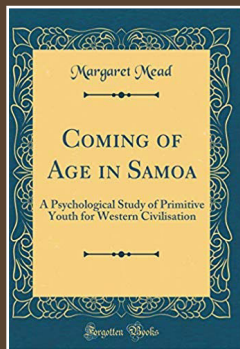
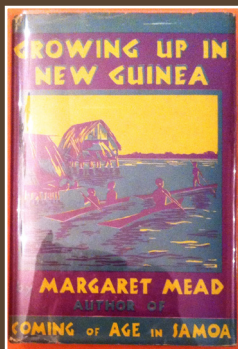
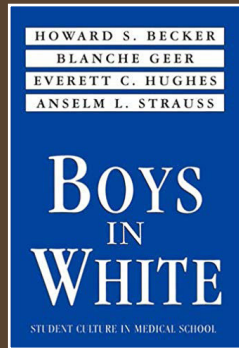
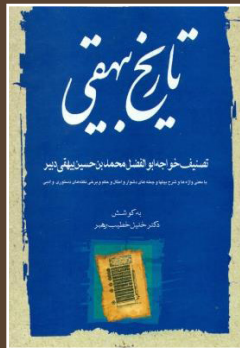
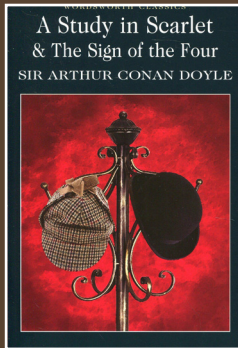
پیام هوش

شماره سه . مهر ۱۳۹۸

ماهنامه توانمندسازی پژوهش دانشکده

علوم تربیتی و روانشناسی دانشگاه شهید بهشتی

تصویر روی جلد
نمونه هایی از کتب کلاسیک فارسی و
لاتین است که نویسنده در آن‌ها
از روش مشاهده استفاده کرده است.

پیام هوش

پژوهش کن و راستی بازجو

پیام نروش

ماهنامه توانمندسازی پژوهشی دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

سر دبیر: دکتر مرتضی رضایی زاده

مدیر ماهنامه: مریم زیاری

اعضای هیات تحریریه به ترتیب حروف الفبا:

دکتر بهار بندعلی

راضیه شاهوردی

پرستو علیخانی

آرمیتا قربان شیرودی

حمیده محمدی نسب

اهمیت مشاهده علمی در تمام حوزه‌های دانش از شیمی، فیزیک و زیست‌شناسی تا باستان‌شناسی، مردم‌نگاری و انسان‌شناسی به شکلی قابل ردیابی است. اگر چه که روش مشاهده علمی با توجه به اقتضات حوزه‌های گوناگون، پیچیدگی‌های منحصر به فرد می‌آید؛ اما ضرورت آن برای هیچ‌یک از دانشمندان این حوزه‌ها پوشیده نیست. نتایج به دست آمده در آزمایشگاه‌های علمی تا دستاوردهای انسان‌شناسان در پژوهش‌های فرهنگی گواه بر این موضوع است که این روش به محقق این امکان را می‌دهد تا به نحوه‌ی وقوع و عملکرد یک پدیده در عالم واقع پی ببرد.

مشاهده علمی از زیست‌شناسی وارد علوم انسانی شد و در ابتدا به همان صورت تیکه علوم دقیقه آن از استفاده می‌کردند، مورد توجه انسان‌شناسان و مردم‌نگاران فرهنگی قرار گرفت. انسان را به عنوان موضوع مطالعه از جنبه‌های مختلف مورد پرسش قرار دادن و سعی در فهم و تفسیر رفتار او داشتن، اهمیت کاربرد روش مشاهده را با هدف نگاه از درون به انسان و فهم پیچیدگی‌های آن در بسیاری از شاخه‌های علوم انسانی بر جسته ساخت. در واقع این روش به دلیل پیوندی که با جهان تجارب افراد برقرار کرد، توانست منجر به درکی تازه شود که راه‌گشا می‌نمود. آنچه به مرور توجه اندیشمندان حوزه‌های مختلف را جلب کرد، توجه به جنبه‌های افتراق حوزه‌های متفاوت دانش بود. هر شیمی‌دانی می‌دانست که اگر قطعه‌ای آهن را در معرض هوای مرطوب بگذارد، لایه‌ای از اکسید آهن سطح آن را خواهد پوشاند. همیشه همین اتفاق می‌افتد و همیشه اکسید آهن تشکیل می‌شود؛ اما علوم انسانی با مشاهده‌ی الگوها، رفتارها و نگرش انسان‌ها سروکار دارد. انسان‌ها همواره به یک شیوه رفتار نمی‌کنند و رفتارهای آنها نیز همواره به یک شیوه مشاهده نمی‌شود.

شایان ذکر است مشاهده در بسیاری موارد، تنها یکی از مراحل تحقیق به شمار می‌رود. پژوهشگر در ابتدای تحقیق، از این روش استفاده می‌کند تا با زمینه‌های گوناگون زندگی افراد تحت مطالعه آشنا شده و برای مثال بر اساس اطلاعات به دست آمده، پرسشنامه‌ای مناسب طرح کند، یا هم‌زمان با دیگر شیوه‌ها، از این روش نیز به عنوان مکمل روش‌های دیگر استفاده می‌کند و بالاخره اینکه ممکن است در پایان تحقیق، از این روش برای بررسی صحت داده‌ها استفاده کند.^۱

اگر چه تک ستاره‌هایی چون ابن خلدون و بیهقی به دقت از روش مشاهده در آثار برجسته خود مدد گرفته‌اند و خواننده را با ویژگی‌ها، ضعف‌ها و قوت‌های این روش آشنا ساخته‌اند اما آنچه امروز برای هر محقق لازم و ضروری است، آموختن روش مشاهده به صورت روش‌مند و علمی است تا بتواند در مراحل مختلف تحقیق از آن به درستی استفاده کند و این شماره سعی در آموزش این مهم دارد.

محمدعلی مظاهری

رئیس دانشکده علوم تربیتی و روانشناسی

دانشگاه شهید بهشتی

۱. مارشال، ک. و گرچن، ب. (۱۳۸۱). روش تحقیق کیفی. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی

روش مشاهده در یک نگاه

محدودیت‌ها	نقاط قوت
پیش فرض‌ها، سوءگیری‌ها، عواطف و احساسات مشاهده‌گر می‌تواند بر فرآیند و نتیجه مشاهده تأثیر بگذارد.	اگر مشاهده به روش علمی صورت گیرد، سوگیری ذهنی محقق را به حداقل می‌رساند.
گردآوری داده‌ها به روش مشاهده علمی، مستلزم صرف وقت و انرژی فراوان است و گاه با محدودیت‌های محیطی مواجه است.	داده‌های گردآوری شده از درجه بالایی از اعتبار برخوردارند، چون بر اساس واقعیت‌های مشاهده شده در زمان حال گردآوری شده‌اند و نه بر اساس ذهنیات انتزاعی محقق.
اعضای نمونه تحقیق ممکن است تمایلی به مشاهده شدن نداشته باشند، گفتگو و تضمین به افراد مبنی بر رعایت حریم خصوصی و هویت آنها در فرآیند تحقیق می‌تواند به رفع این نگرانی کمک کند.	عدم تمایل اعضای نمونه تحقیق برای پاسخگویی به سوالات محقق، مانع استفاده از روش مشاهده نمی‌شود.
اعضای نمونه تحقیق ممکن است در محیط مشاهده، رفتارهای تصنعی از خود نشان دهند. البته که اجرای روشمند و علمی مشاهده، اثرات این رفتارها را کاهش می‌دهد.	در صورت رعایت شرایط علمی، مشاهده می‌تواند ابزار موثری برای مطالعه آزمودنی‌ها در شرایط طبیعی‌شان باشد.
اگر دقت محقق پائین باشد می‌تواند اثرات محیطی در فرآیند مشاهده را تقلیل یا در آن اغراق کند.	مشاهده به محقق کمک می‌کند تا محیط زمینه‌ای مطالعه را نیز مورد توجه قرار دهد.

جدول ۱: نقاط قوت و محدودیت‌های روش مشاهده

پژوهشگر برجسته در حوزه روش مشاهده^۱

■ راضیه شاهوردی: دانشجوی دکتری فناوری اطلاعات در رشته آموزش عالی دانشگاه شهید بهشتی

روابط مستقیم و رودررو می‌توان زندگی و فرهنگ یک قوم را کاملاً دریافت. از طریق سوابق چنین زندگی‌هایی با پیوندهای تنگاتنگ است که می‌توان امیدوار به درک نیاز انسان به تداوم، تجربه مکرر و صمیمیت بود.»

اگرچه امروز انتقادات جدی و قابل ملاحظه‌ای بر کار میدوار است و منتقدان عدم آشنایی کافی با زبان ساموئی‌ها و در نتیجه ارتباط محدود با نمونه‌های مورد مصاحبه، انجام مصاحبه در خانه‌های متعلق به نیروی دریایی آمریکایی‌ها که مورد خشم و نفرت مردم ساموئا بوده‌اند و مواردی این‌چنینی را برای اثبات اینکه مارگارت مید نتوانست عمیقاً به تأثیرات فرهنگی و شیوه زندگی مردم ساموئا پی‌برد، ذکر می‌کنند اما او توانست سنتی را در علوم انسانی و مشخصاً علوم اجتماعی بنیان‌گذار که تا نسل‌ها، علاقمندان با راهنما قراردادن شیوه‌ی او بتوانند تحقیقات ارزنده‌ای ارائه دهند.

مارگارت مید پر مخاطب‌ترین مردم‌شناس امریکایی و "بلوغ در ساموئا" پر فروش‌ترین کتاب در حوزه انسان‌شناسی در تمام دوره‌ها بوده و هست و نسل‌های متوالی دانشجویان علوم اجتماعی این کتاب را سرمشق تحقیقات خود دانسته‌اند.

تحقیقی میدانی که مید در سن ۲۳ سالگی و در جزیره ساموئا انجام داد و همین اثر منجر به شهرت جهانی وی شد. نگاره اصلی وی عبارت است از اینکه، تفاوت‌های میان مردم معمولاً به فرهنگ‌هایشان برمی‌گردد و از دوره کودکی آنها نشأت می‌گیرد و همچنین این تفاوت‌ها به انتظارات خاصی می‌انجامد و در نتیجه این تفاوت‌ها می‌تواند به دگرگونی نسل‌ها هم منتهی شود. تمامی تفسیرها و تجزیه و تحلیل‌های مید حاصل تلاش‌های وی در استفاده از روش گردآوری داده به صورت مشاهده بوده است.

مارگارت مید در نامه‌ای که در سال ۱۹۶۷ از میدان تحقیق نوشت خاطر نشان کرد که: «تنها از طریق

1. Pollard, M. (1999). Margaret Mead (Giants of Science). London: Black birch Press.

فرآیند انجام مشاهده

این فرآیند فارغ از هر گونه نقشی است که پژوهشگر در مشاهده انتخاب می‌کند. بنابراین، یک فرآیند عام است.

- انتخاب مکان مشاهده؛ مکانی که باعث کسب بهترین فهم از پدیده اصلی شود و مجوزهای لازم برای ورود به آن فرآهم باشد.
- ورود تدریجی به مکان و کسب یک برآیند کلی از آن.
- تعیین اینکه چه کسانی، چه چیزی، و به چه مدت مورد مشاهده قرار بگیرد.
- تعیین نقش خود بعنوان مشاهده‌گر.
- انجام مشاهده در زمان‌های مختلف برای یک مکان.
- تهیه ابزارهای لازم برای یادداشت‌برداری.
- بررسی اینکه چه اطلاعاتی در طول مشاهده ثبت می‌شوند. بعنوان مثال، موقعیت فیزیکی، واکنش‌ها فردی یا اتفاقات خاص.
- یادداشت‌برداری‌های توصیفی و تاملی.
- برنامه‌ریزی برای خروج تدریجی از مکان مشاهده.

نقش پژوهشگر در طول مشاهده^۱

■ پرستو علیخانی؛ دانشجوی دکتری فناوری اطلاعات در رشته آموزش عالی دانشگاه شهید بهشتی

می‌گیرد و به تماشا و ثبت پدیده می‌پردازد. این نقش زمانی مفید است که پژوهشگر نمی‌خواهد اختلالی در فعالیت مشارکت‌کنندگان ایجاد کند و یا به اندازه کافی با مردم و آن مکان آشنا نیست.

■ مشاهده‌گر فعال

(Participant Observational Role)

این نقش زمانی اتخاذ می‌شود که پژوهشگر بخشی از فعالیت را در مکان مورد مشاهده برعهده دارد. به‌عنوان مثال، پژوهشگر ممکن است در حال آموزش باشد و یا در جشن یک گروه اجتماعی خاص شرکت نموده و آن را مورد مطالعه قرار می‌دهد. این نقش در مطالعات کیفی بسیار مفید است و این فرصت را برای

وقتی یک پژوهشگر داده‌های خود را با استفاده از مشاهده گردآوری می‌کند، بایستی یک نقش خاص را بعنوان مشاهده‌گر اتخاذ کند. البته، یک نقش، مناسب همه موقعیت‌ها نیست. به هر حال، در یک گزارش کیفی مطلوب، پژوهشگر نقش خود را در طول مشاهده توصیف می‌کند تا خواننده، چگونگی گردآوری آن را بفهمد.

■ مشاهده‌گر منفعل

(Nonparticipant Observational Role)

مشاهده‌گر بدون اینکه در فعالیت مشارکت‌کنندگان دخالتی کند، از مکان بازدید و یادداشت‌برداری می‌کند. در واقع، مشاهده‌گر در حاشیه آن مکان قرار

1. Creswell, J. w. (2012). Educational research: planning, conducting and evaluating quantitative and qualitative research. (Fourth edition). Pearson: Boston.

Clark, V. L. P., & Creswell, J. W. (2015). Understanding research: A consumer's guide. Pearson Higher Ed.

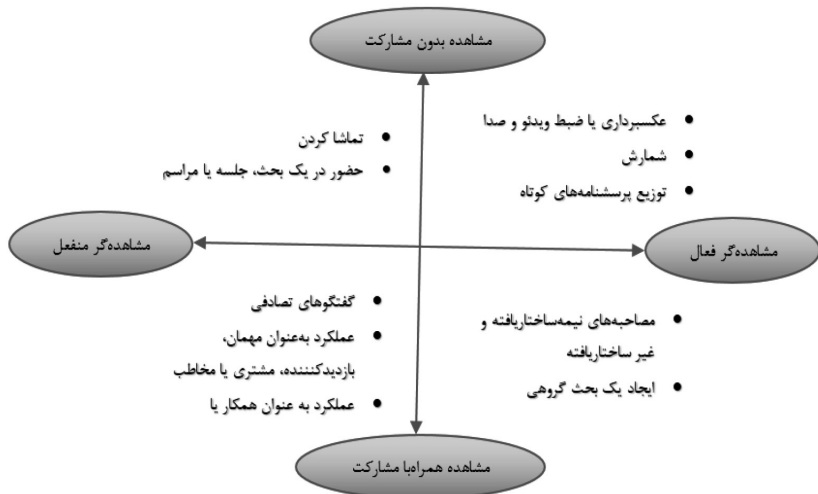
با موقعیت‌های مختلف سازگار می‌کند. همانطور که در شکل ۱ می‌بینید پژوهشگر ابتدا ممکن است با ورود به موقعیت مورد مشاهده، نقش مشاهده‌گر منفعل را داشته باشد. چرا که ممکن است نیاز داشته باشد با افراد و محیط آشنا شود. سپس، به آرامی و در طول زمان، به مشارکت می‌پردازد و تجارب را بصورت عمیق ثبت می‌کند. گاهی حالت بالعکس نیز اتفاق می‌افتد. بدین صورت که از مشاهده‌گر فعال به منفعل متمایل می‌شود تا بهتر بتواند جزئیات را ثبت کند و بر آن تامل نماید.

پژوهشگر فرآهم می‌آورد تا تجربیات خود را از نگاه یک مشارکت‌کننده ثبت کند. در چنین حالتی، با عمق بیشتری به یادگیری از آن موقعیت می‌پردازد.

■ نقش متغیر

(changing observational role)

در بسیاری از مطالعات کیفی، پژوهشگر چنین توصیف نموده که در طول مشاهده از یک نقش به نقش دیگری انتقال یافته است. در واقع، پژوهشگر خود را

شکل ۱: پیوستار روش تحقیق مشاهده^۱

۱. انواع روش‌های مشاهده Guest, Namey and Mitchell, 2015

آسیب‌های مشاهده بدون مشارکت

■ آرمیتا قربان شیرودی؛ دانشجوی دکتری توسعه آموزش عالی دانشگاه شهید بهشتی

طور ناخودآگاه می‌تواند در فرایند گردآوری و گزارش یافته‌های خود موثر باشد.

■ قومیت محقق: این که مورد مطالعه چه قومیتی دارد و ارتباط آن با قومیت محقق چگونه است یا ذهنیت محقق نسبت به آن قوم چگونه است از جمله مواردی است که محقق باید در نظر داشته باشد. به عنوان مثال عادت محقق به آداب و رسوم جامعه خود مانع تشخیص بسیاری از امور مهم اجتماعی توسط وی می‌گردد. برای رفع این مشکل لازم است محقق مدتی از جامعه خود دور شود تا از هماهنگی با جامعه خود کاسته شود و بتواند به طور بی طرفانه به تحقیق بپردازد.

■ مذهب: گرایش‌ها و تمایلات مذهبی پژوهشگر در واقع می‌تواند مانعی برای مشاهده درست در میدان مطالعه باشد. به این معنا که هر فردی نسبت به دین خود دارای تعصباتی است که خواه و ناخواه به دفاع از آنها می‌پردازد و این امر مانع از درک صحیح وقایع خواهد شد. لازم است مشاهده‌گر از دخالت دادن تعبیرات و تمایلات شخصی در واقعیات پرهیز نمایند و یا اینکه متوجه بی طرف بودن خود در امر مشاهده شود.

■ مهمترین مشکل بیگانگی محقق نسبت به میدان مورد مطالعه است.

■ سوءگیری مشاهده‌گر در زمینه انتخاب نوع اطلاعات گردآوری شده به عنوان یافته‌های نهایی پژوهش به دلیل نوع جهت‌گیری فکری وی

■ عدم مشارکت مشاهده‌گر در این نوع از مشاهده، شاید بر روی اصالت و اشراف اطلاعاتی در میدان مطالعه تأثیر گذار باشد

■ تعریف نقشی که به مشاهده‌گر اجازه ماندن در میدان و انجام مشاهده‌اش را می‌دهد. از این رو این نوع مشاهده بیشتر برای اماکن عمومی مناسب است زیرا مشاهده‌گر به راحتی قابل شناسایی نیست و در جریانات واقعی جامعه مورد مطالعه اثری ندارد.

■ کار میدانی سرشتی جنسیتی دارد و نتایج مشاهده‌گران زن و مرد متفاوت از هم است.

■ مبانی فکری پژوهشگر می‌تواند زمینه‌ای برای جهت‌گیری ناآگاهانه محقق در نتایج پژوهش مبتنی بر مشاهده باشد. به عنوان مثال در پژوهش‌های قوم‌نگاری، در صورتی که پژوهشگر تعلق خاطر یا جهت‌گیری فکری خاصی به مورد مطالعه داشته باشد، به

آسیب‌های مشاهده‌همراه با مشارکت:

دشواری‌های دسترسی و هزینه‌های سنگین حاصل از آن. بنابراین باید در نظر داشت این روش گردآوری داده، مناسب هر موقعیت و پدیده‌ای و در هر زمانی و مکانی میسر نمی‌باشد.

■ نحوه دسترسی و یا ورود به میدان مشاهده در این نوع از مشاهده می‌تواند در فرایند و گزارش دهی به نتایج موثر باشد. بنابراین، این کار باید به صورت برنامه‌ریزی شده‌ای صورت بگیرد تا از افت‌های حاصل از آن، کته و مدیریت شود.

■ درست است که می‌باید پژوهشگر در فرایند پژوهش مبتنی بر مشاهده از عمق مطالعاتی برخوردار باشد، با این وجود ممکن است شرایط و جو مطالعه نوعی احساس بومی شدن و پذیرش بی‌چون و چرایی به پژوهشگر دست دهد که وی را از نقش پژوهشگری خود دور کرده و خود به نوعی نقش میدان مشاهده را داشته باشد. بنابراین، نوع ورود، فرایند مطالعه و در نهایت خروج پژوهشگر در این نوع از مشاهده باید با رعایت اصل فاصله حرفه‌ای، کاملاً برنامه‌ریزی شده باشد و حتی پس از آن ملاحظات اخلاقی در هنگام خروج از میدان مشاهده را نیز در نظر و برای آن برنامه‌ریزی صورت گیرد.

■ در این روش از پژوهش به دلیل این که میدان مطالعه اکثر محدود و یا مربوط به بافت و ماهیت ویژه آن موقعیت می‌باشد. بنابراین، باید قابلیت تعمیم یافته‌های پژوهش را در نظر داشت و ضمن احترام به نوع و ماهیت این نوع از پژوهش، زمینه‌سازی برای حداکثر تعمیم‌پذیری یافته‌ها پژوهش را فراهم کرد. این کار نیازمند این است که، پژوهشگر از فنون حداکثر سازی تعمیم‌پذیری در مطالعات کیفی، آگاهی لازم را داشته باشد.

■ به دلیل اینکه اغلب محققین در این شیوه از مشاهده از افراد خارج از گروه مورد مطالعه می‌باشد، بنابراین، مشکل اساسی در این نوع مشاهده، پذیرفته شدن مشاهده‌شونده از طرف افراد جامعه مورد نظر است. این کار می‌تواند پیامدهای اخلاقی و سوگیری‌هایی را در بر داشته که برنامه‌ریزی مدونی برای ادامه فرایند و خروج پژوهشگر از میدان مطالعه را می‌طلبد.

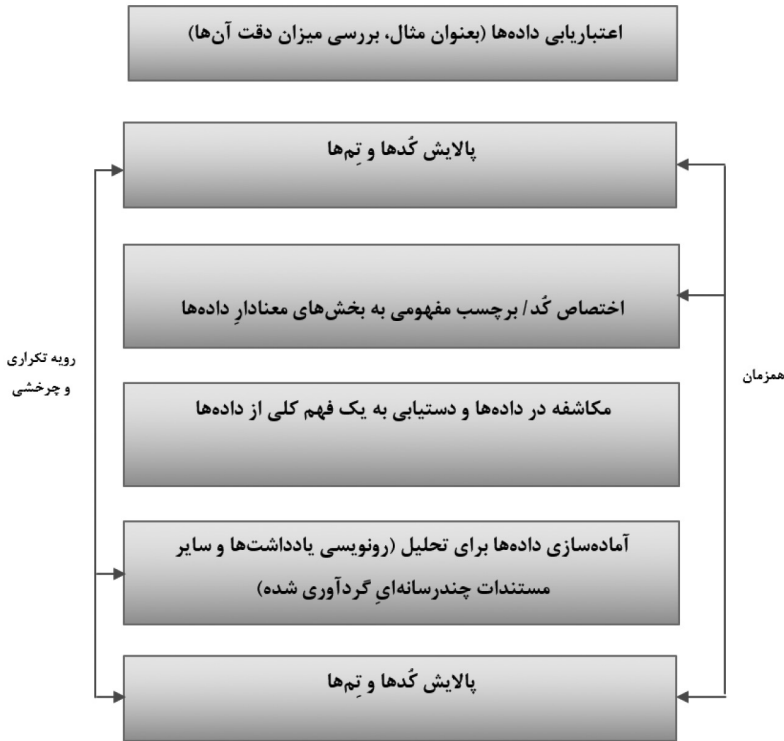
■ دوراهی اخلاقی از جمله مواردی می‌باشد که به طور یقین در فرایند مشاهده می‌تواند زمینه‌سازی در جهت گیری پژوهش‌گر در فرایند پژوهش باشد. مسائل اخلاقی می‌تواند در قالب‌های مختلف بر روی پژوهش مبتنی بر مشاهده موثر باشد. از جمله می‌توان به این موارد اشاره داشت. ممکن است پژوهشگر در فرایند مطالعه میدانی خود، تحت تاثیر احساسات و هیجانات خود قرار گرفته و در نوشتن گزارشات میدانی خود به نوعی تهرم و دلسوزی داشته باشد. پژوهشگر از یک طرف ملزم به رعایت اصل آزادی، اختیار و مشارکت آگاهانه در پژوهش باشد و از طرفی در صورت آگاهی پژوهشگر در این زمینه می‌تواند مسائل مربوط به سوگیری مشارکت‌کننده را در بر داشته باشد. بنابراین، پژوهشگر باید نوع از ملاحظات اخلاقی را در نظر داشته باشد. در نهایت اینکه، در صورت نفوذ عمیق مطالعاتی پژوهشگر در میدان مطالعه، این کار می‌تواند از جنبه‌های اخلاقی دارای پیامدهای منفی باشد که نیازمند خروج هوشمندانه و برنامه‌ریزی شده محقق از میدان مطالعه می‌باشد.

■ هر پدیده‌ای را نمی‌توان با این روش انجام داد این کار می‌تواند هم به دلیل مسائل اخلاقی باشد و هم به دلیل

فرآیند تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مشاهده

■ پرستو علیخانی؛ دانشجوی دکتری رشته فناوری اطلاعات در آموزش عالی دانشگاه شهید بهشتی

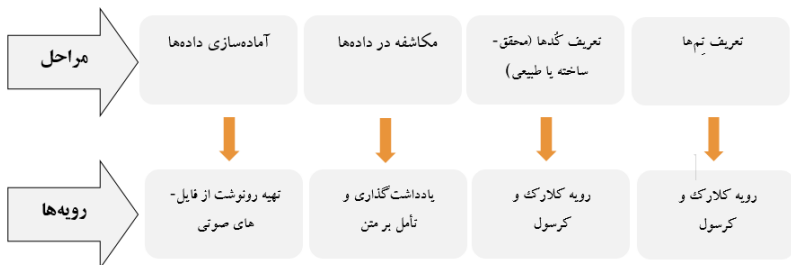
همانطور که در شکل ۲ می‌بینید تحلیل داده‌های کیفی یک فرآیند استقرایی از پایین به بالاست؛ بگونه‌ای که پژوهشگر از مستندات مشاهده به الگوهای کلی (گدها و تم‌ها) دست می‌یابد. در این مستندات تمام جزئیات و رفتارهای غیر کلامی نیز بایستی ثبت شوند.

شکل ۲: فرآیند تحلیل داده‌های کیفی حاصل از مشاهده

مطابق شکل ۲، پژوهشگر پس از گردآوری داده‌ها، چندین فعالیت را انجام می‌دهد. بدین صورت که ابتدا داده‌های برای تحلیل آماده می‌شوند؛ یک فهم کلی از آن‌ها بدست می‌آید؛ کدگذاری انجام می‌شود؛ کدها پالایش می‌شوند و تم‌ها شکل می‌گیرند؛ و راهبردهایی برای اطمینان از دقت داده‌ها اتخاذ می‌شود. این نکته حائز اهمیت است که این فرآیند بصورت تکراری و چرخشی است؛ بگونه‌ای که نمی‌توان گام‌های مرحله‌ای دقیق را برای آن در نظر گرفت و باهم هم‌پوشانی دارند. این همان، پویایی تحقیقات کیفی است.

در شکل ۳ می‌بینید که ۱- پژوهشگر ابتدا زیر مستندات و شواهد گفتاری معنادار (جملات و یا کلمات) خط کشیده و برخی را نیز های لایت می‌کند. همچنین، زیر عکس‌ها عبارات و اندیشه‌های کوتاه می‌نویسد. ۲- به هر بخش معنادار یک برچسب با عنوان «گد» می‌دهد؛ بگونه‌ای که معنای آن بخش را توصیف کند. هر گد بخشی از رویدادها، مکان، احساس، تجربه، و زمینه مطالعه را نشان می‌دهد ۳- سپس، گدها را در یک دسته بزرگتر با عنوان «تم» گروه‌بندی می‌شوند. این رویه توسط کلارک و کرسول (۲۰۱۴) برای تحلیل مطالعات کیفی از جمله مشاهده کیفی ارائه شده است. شکل زیر این رویه را بصورت منسجم نشان می‌دهد.

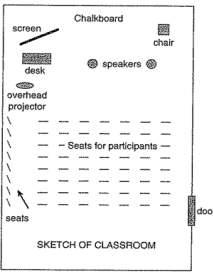

شکل ۳: مراحل و رویه‌های تجزیه و تحلیل داده‌های کیفی (Clark and Creswell, ۲۰۱۴)

شکل فوق گویای آن است که پژوهشگر پس از گردآوری داده‌ها با استفاده از ابزار مشاهده طبیعی، ابتدا مصاحبه‌های ضبط شده، مباحث کلامی و یادداشت‌های خود را در قالب یک سند متنی تبدیل نموده است. پس از این، با کسب یک دیدگاه کلی از آن^۲، تفکرات اولیه و یادداشت‌هایی در حاشیه متن قرار داده است. در نهایت، تعریف گدها و دسته‌بندی آن‌ها در قالب تم انجام گرفته است. در ابزار مشاهده طبیعی پژوهشگر همانند یک قصه‌گو به توصیف، تحلیل و تفسیر داده‌ها پرداخته و مخاطب را دعوت می‌کند تا هر آنچه دیده و شنیده است را تصور کند. بدین منظور، با تمرکز بر رویدادهای کلیدی، به طبقه‌بندی نیازها در قالب تم پرداخته است. وولکات^۳ (۱۹۹۴) چنین رویه‌ای را پیشنهاد داده است (Creswell, 2007).

1. Preparing the data for analysis
2. Developing a general sense of the data
3. Wolcott

طول فعالیت: ۹۰ دقیقه	
یادداشت‌های توصیفی	یادداشت‌های تأملی
کلیت موضوع: دانشجویان تحصیلات تکمیلی در یادگیری پژوهش کیفی چه تجاربی دارند؟	-----
قالب کلاس و کامنت‌های اعضا در مورد موقعیت فیزیکی کلاس نیز دیده شد.	جای تعجب داشت که انتهای کلاس قادر به دیدن بودند.
حدود ساعت ۵:۱۷ بعدازظهر، دکتر کرسول وارد کلاس شدند و دکتر ولکات (بعنوان مهمان) را به اعضای کلاس معرفی کردند.	پروژکتور در ابتدای کلاس راه‌اندازی نشده بود. این باعث حواس‌پرتی و از دست رفتن زمان می‌شد.
دکتر کرسول خلاصه‌ای از پیشینه مهمان را بیان کردند و بر تجارب بین‌المللی ایشان متمرکز شدند.	برنامه ورود مهمان باعث ایجاد مقداری استرس در دانشجویان شد. تاخیر در کلاس نیز بی‌تأثیر نبود. یعنی کلاس ساعت ۵ عصر بود، برخی هم ساعت ۶:۳۰ کلاس دیگری داشتند.

دکتر ولکات از اعضای کلاس خواست تا یک قوم‌نگاری آموزشی بنویسند. سپس، بخش‌هایی از کتاب «انتقال داده‌های کیفی و هنر یادداشت‌های میدانی» را های‌لایت کردند.	دکتر کرسول و دکتر ولکات گزارش‌های خوبی را از دانشجویان دریافت کردند.
سوالاتی که در کلاس مطرح می‌شد: شما پژوهش کیفی را چگونه می‌بینید؟ چگونه قوم‌نگاری در پژوهش‌های کیفی جای می‌گیرد؟	

جدول ۲: نمونه فرم مشاهده

در فرآیند و به‌هنگام مشاهده، محقق باید به این نکات توجه کند:

طور طبیعی زمان بر و هزینه بر می باشد، بنابراین، هدف های مطالعاتی خود را از قبل مشخص کرده و فرایند پژوهش را بر آن مبنای برنامه ریزی، اجزا و مدیریت نمایید.

■ باید در نظر داشت همه داده ها در فرایند مطالعاتی می تواند موثر باشد و در عین حال از هدف مطالعاتی خود فاصله نگرفته و برای آن برنامه ریزی داشت.

■ فرد مشاهده گر باید از آموزش های لازم برای تمامی مراحل پژوهش آگاهی داشته باشد و منطق لازم در برخورد و مدیریت با حوادث و وقایع رو داشته باشد.

■ ارزیابی کیفیت مشاهده و ارائه گزارش حاصل از آن می تواند در نتیجه پژوهش موثر باشد. بنابراین، این کار را به صورت علمی و حساب شده انجام دهید

■ می بایست با توجه به ماهیت میدان مطالعه، نوع مشاهده و نقش پژوهشگر را انتخاب کرد و در بان زمینه از دقت لازم برخوردار بود.

■ داشتن چارچوب نظری و برنامه ریزی اصولی برای مناسب برای این نوع از پژوهش ها هم در مرحله برنامه ریزی و ورود، ادامه فرایند، خروج، گزارش یافته ها و بازه های زمانی حاصل از این نوع از مطالعه

■ تعیین واحد مشاهده بر اساس پرسش های پژوهش برای مطالعه دقیق و توسعه عمق میدان مطالعاتی

■ کاربرد نمونه گیری مفهومی یا نظری در این نوع از پژوهش با هدف رسیدن به اشباه نظری در فرایند گردآوری داده ها به منظور حصول اطمینان از این که، همه یافته ها از میدان مطالعه گردآوری شده است.

■ توجه به انواع واحد های مشاهده (حوادث و وقایع، نتایج تحقیقات قبلی، داده های موجود، اسناد و مدارک، تعابیر رویدادها، منابع جدید، اشیاء و حوادث غایب، تجربه شخصی محقق، وقایع روزمره و روابط اجتماعی)

■ این نوع از مشاهده به دلیل ماهیتی که دارد به

انواع اختلال‌های روان‌شناختی محقق و تاثیر آن بر روش مشاهده علمی

■ حمیده محمدی‌نسب دانشجوی دکتری روان‌شناسی بالینی دانشگاه شهید بهشتی

به کدام قسمت از ویژگی شخصیتی ویژگی‌های کمالگرایی این است: «به تعویق انداختن کارها تا زمانی که فکر کنید در آن کار بهترین کیفیت خود را دارید». پس مراقب این تله باشید. هر طور شده خودتان را مجبور به شروع کار کنید. حتی می‌توانید با یک دوست قرار بگذارید که به واسطه‌ی او بر این فکر که «هنوز همه چیز را کامل درباره مشاهده نمی‌دانم» غلبه کنید. اگر فرایند مشاهده را شروع کردید، یک تله‌ی دیگر شما را تهدید می‌کند: اینکه بخواهید تمام آنچه را که مشاهده می‌کنید ثبت و ضبط کنید. این نوع تفکر که «باید همه چیز را دقیق و درست انجام دهم» شما را مضطرب می‌کند و نمی‌گذارد با ذهنی رها این کار را انجام دهید. چون

در دنیای آموزش، ما هر روز با مفاهیم و مباحثی آشنا می‌شویم که می‌خواهیم آنها را هر چه زودتر یاد بگیریم و به کار بندیم. به طور مثال، در حیطه‌ی پژوهش، روش‌های تحقیق بسیاری وجود دارد که هر کدام می‌تواند دریچه‌ایی تازه روبه ما باز کند. ما می‌آموزیم و خوشحالیم از یافتن ابزارهای تازه‌ی پژوهش، غافل از اینکه این روش تازه تا چه اندازه با روان و شخصیت ما همسو است؟ شاید یکی از دلایلی که گاهی در روند پژوهش‌هایمان به بن‌بست می‌خوریم، همین است. زیرا می‌خواهیم آن روش را به همان شکلی که آموزش دیده‌ایم اجرا کنیم، فارغ از اینکه این روش چقدر با روان و شخصیت ما هم‌خوانی دارد و برای عملی شدنش باید حواسمان

روبرو می‌شوند، دشواری در تمرکز کردن و به خاطر سپردن اطلاعات است. آنها به راحتی تمرکز خود را از دست می‌دهند و نمی‌توانند روند تعیین شده‌ی کارها را پیش ببرند. به نظر شما افراد با این ویژگی در مشاهده کردن چگونه‌اند؟ به طور کلی انتظار داریم برای افراد گرفتار نقص توجه، توجه کردن به جزئیات و به خاطر سپردن اطلاعاتی که دیده‌اند و شنیده‌اند دشوار باشد. به طور مثال، هر بار که از آنها می‌پرسیم «اسم مغازه‌ای که هر روز از کنارش رد می‌شوی تا به محل کارت برسی چیست» یادشان نمی‌ماند. به این ترتیب، ممکن است حواس این افراد هنگام مشاهده از هدف اصلی پرت شود و نتوانند آنچه را که می‌بینند به راحتی ثبت کنند. یکی از احساس‌های مهمی که به افراد با نقص توجه در این مواقع دست می‌دهد ناکامی، خودسرزنش‌گری و بی‌کفایتی است. این می‌تواند انگیزه و علاقه‌ی آنها را به مشاهده، کم کند. ولی اگر قبل از شروع مشاهده، این افراد نسبت به این ویژگی خود آگاه باشند، می‌توانند راحت‌تر آن را پیش ببرند، بدون اینکه از خود انتظار داشته باشند مثل فردی که نقص توجه ندارد این کار را انجام دهند. این افراد می‌توانند هر بار برای مشاهده، مساحت کوچک‌تری را در نظر بگیرند تا کنترل بیشتری داشته باشند. حتی برای شروع می‌توان از یک همکار کمک گرفت. به این شکل که با هم موضوع مورد مشاهده را ثبت کنند و بعد از پایان کار، هر دو مشاهدات خود را بیان کنند. با این شیوه این افراد می‌توانند مطمئن شوند که آیا موضوعی وجود داشته که از چشم‌شان جا مانده

زمانی که مواردی را ثبت می‌کنید، به فکر مواردی که ثبت نکرده‌اید هستید و صحت کار خود را زیر سوال می‌برید و حتی شاید بخواهید دوباره و دوباره این فرایند را تکرار کنید. برای فائق آمدن بر این شرایط، نیاز به تغییر خطای فکری همه یا هیچ است که در ذهن‌های کمالگرا خیلی دیده می‌شود؛ یا باید همه، همه چیز را کامل و درست انجام دهند یا اگر اندکی از کار مشکل داشت آن کار بیهوده بوده است.

پیشنهاد: کمالگرایی شاید در برخی مواقع باعث تائید و تشویق شما شده است. آن موقعیت‌هایی که مورا از ماست بیرون کشیده‌اید و چشم‌ها را نسبت به جزئی‌نگری خود خیره کرده‌اید اما خودتان بیشتر از هر کس دیگری می‌دانید که چقدر سخت می‌گذرد. این وسواس فکری برای کامل بودن همه جا سر و کله‌اش پیدا می‌شود و هر کار لذت بخشی را تبدیل به سخت‌ترین کار ممکن می‌کند. به خاطر داشته باشیم که تلاش برای ارائه‌ی یک کار با کیفیت و دقیق بسیار ارزشمند است به شرط آنکه از اصل ماجرا غافل نشویم.

مشاهده و نقص توجه:

■ برخی افراد فکر می‌کنند مسئله‌ی بیش‌فعالی و نقص توجه یک مسئله‌ی مربوط به دوران کودکی است. در حالی که چنین نیست و این مشکل می‌تواند تا بزرگسالی ادامه پیدا کند و در روند کاری و تحصیلی افراد مسائلی را به وجود آورد. یکی از مشکلاتی که افراد گرفتار نقص توجه با آن

است یا خیر و در صورت لزوم مواردی را به یافته‌های قبلی خود از مشاهده‌ی صورت گرفته اضافه کنند. **پیش‌نهاده:** این افراد نباید خود را به دلیل نقص توجه سرزنش کنند. در عوض، بهتر است سبک زندگی جدیدی بسازند که طی آن کارها را متناسب با ویژگی شخصی خود انجام دهند. البته راه‌هایی برای ارتقاء توجه و تمرکز هم وجود دارد که می‌توان از آنها استفاده کرد. برای مثال، استفاده از تکنیک‌های نقاشی درمانی که طی آن، فرد نقاشی‌های مینیاتوری را با ظرافت خاصی رنگ آمیزی می‌کند.

مشاهده و اضطراب اجتماعی:

■ می‌دانیم که مشاهده به دو صورت مشارکتی و غیر مشارکتی انجام می‌شود. در مشاهده‌ی مشارکتی شخص مشاهده کننده در موضوع مشاهده شرکت دارد. در این روش، پژوهشگر در زمان کوتاه اطلاعات بسیاری به دست می‌آورد و خودش می‌تواند صحت اطلاعات به دست آمده را بسنجد. اما چنانچه این پژوهشگر درگیر اضطراب اجتماعی باشد، نه تنها از این روش بهره نمی‌برد، بلکه انرژی روانی زیادی هم از او کاسته می‌شود. اضطراب اجتماعی نوعی اضطراب است که با ترس و اضطراب شدید در موقعیت‌های اجتماعی شناخته می‌شود. اگر فردی که درگیر این اضطراب است به

این مشکل خود توجه نکند و در پژوهش خود روش مشاهده‌ای را انتخاب کند، احتمال توقف در فرآیند پژوهش وجود خواهد داشت. مگر اینکه پیش از این روی اضطراب اجتماعی خود کار کرده باشد و گرنه ممکن است هنگام قرار گرفتن در محیط، اضطراب او افزایش یابد و فعالیت او را مختل کند.

پیش‌نهاده: این افراد می‌توانند با تمرین تکنیک‌های آرام‌سازی بدن، تنفس عمیق و ذهن آگاهی اضطراب خود را مدیریت کنند. در ذهن خود شرایطی را که قرار است در آن حضور پیدا کنند بارها تجسم کنند و سعی کنند احساسی را که حدس می‌زنند در آن لحظه تجربه کنند، در بدن خود ادراک کنند و آرام آرام با تکنیک‌های تن آرامی اضطراب خود را پایین بیاورند. به این روش مواجهه‌سازی تجسمی می‌گویند و می‌توان پیش از قرار گرفتن در موقعیت واقعی، با تجسم آن ذهن و بدن خود را نسبت به موقعیت آگاه ساخت. این آگاهی به فرد احساس کنترل خواهد داد و او را در مواجهه با موقعیت واقعی با راهکار و دانش بیشتری قرار خواهد داد. پیشنهاد کلی دیگر به افرادی با این ویژگی که قصد استفاده از روش پژوهش مشاهده کردن را دارند، این است که چنانچه علائم اضطراب اجتماعی را در خود می‌بینند و در موقعیت‌های اجتماعی ترس شدیدی را تجربه می‌کنند، از همان

ابتدا این موضوع را با همکاران و تیم پژوهشی خود در میان بگذارند و مسئولیتی را که از لحاظ روانی هنوز آماده‌ی آن نیستند، نپذیرند.

مشاهده و سوگیری:

■ مشاهده‌گر نیاز دارد بدون قضاوت ببیند و بشنود. وجود چارچوب‌ها و باید و نبایدهای سخت ذهنی، گاهی مانع از دیدن وقایع به همان گونه که هستند می‌شود، ممکن است صحنه و فضای مشاهده با ساختارهای ذهنی مشاهده‌گر متفاوت باشد و این تفاوت باعث شود اطلاعات همانگونه که هستند در ذهن مشاهده‌گر وارد نشوند و از دریچه‌ی تعصبات ذهنی او پردازش شوند، چارچوب‌های انعطاف‌ناپذیر ذهنی، وجود ارزش‌گذاری‌های سفت و سخت برای پژوهشگر محدودیت ایجاد می‌کند و در شرایطی که فضای مشاهده با ساختارهای ذهنی و باورهای همخوان نیست، ممکن است اضطراب بالایی را تحمل کند. این اضطراب گاهی منجر به رها کردن طرح می‌شود. وجود چارچوب‌ها و باید و نبایدهای انعطاف‌ناپذیر در افراد می‌تواند یکی از ویژگی‌های وسواس باشد. افرادی که رگه‌هایی از وسواس دارند، یا درگیر اختلال وسواس هستند گاهی برای کنترل اضطرابشان نیاز دارند محیط پیرامون را کنترل کنند و آن را به سمت الگوهای

ذهنی خود تغییر دهند. فکر کنید فردی با این ویژگی مشغول مشاهده‌ی شرایطی است که با الگوهای فکر و ذهنی‌اش هم‌خوانی ندارد و به دلیل آنکه مشاهده‌گر بودن او را از اعمال نقش محدود می‌سازد، احتمال می‌رود این شرایط وی را درگیر اضطراب کند.

پیشنهاد: به این افراد پیشنهاد می‌شود ابتدا یک هفته افکار و باورهای خود را ثبت کنند و بررسی کنند که در شرایط مختلف چطور به مسائل نگاه می‌کنند. آیا مسائل را فقط از یک زاویه می‌بینند یا اینکه امکان بررسی یک پدیده را از چند منظر مختلف و از نگاه دیگران دارند؟ هر چقدر بتوانیم به موضوعات از دریچه‌های متفاوتی نگاه کنیم، ساختارها و چارچوب‌های ذهنی منعطف‌تری خواهیم داشت. ارتباط با افراد متفاوت با زاویه دیدهای مختلف هم می‌تواند به شکل‌گیری دیدگاه‌های جدید در ما کمک کند. اما اگر این موضوع به اندازه‌ای شدید باشد که هر بار انجام این کار اضطراب شدیدی را در فرد تولید کند، کمک گرفتن از یک متخصص می‌تواند مفیدتر واقع شود. خودآگاهی به ما کمک می‌کند تا از آموخته‌هایمان به گونه‌ای استفاده کنیم که بیشترین سودمندی را برای ما داشته باشند.

معرفی نرم افزارهای ثبت مشاهدات میدانی

■ صادق حیدریکیان دانشجوی کارشناسی ارشد مدیریت صنعتی دانشگاه شهید بهشتی

۱. نرم افزار iobserve

آدرس سایت: <http://www.iobserve-app.com>

سیستم عامل: iOS

امکانات نرم افزار:

● ثبت مشاهدات به صورت فایل صوتی و فایل های متنی لینک شده به فایل صوتی؛

● امکان حضور آنلاین و همزمان افراد برای مصاحبه؛

● دریافت گزارش مشاهدات به صورت فایل pdf؛

● امکان برچسب گذاری به صورت time-stamped

در بازبینی گزارشات؛

● امکان یادداشت برداری صوتی و ویدئویی از علائم

بیماری (در صورتی که کاربر بخواهد از کاربردهای

مربوط به پزشکی و سلامتی استفاده کند).

● امکان ثبت تعداد بی نهایت متغیر مستقل؛

● امکان خروجی گرفتن در فرمت های متنی متعدد؛

● امکان کشیدن نمودارهای مختلف آماری بر اساس

داده های ثبت شده

۳. نرم افزار VUWBO

آدرس سایت: <https://vuwbo.com>

سیستم عامل: iOS

امکانات نرم افزار:

● ثبت گزارشات متنی و ارائه باز خورد؛

● تعریف نوار شناور (sliding bar) برای امتیازدهی به

مهارت های مختلف معلم؛

● امکان ارائه جداول و نمودارهای ساده آماری

۲. نرم افزار Boris

آدرس سایت: <http://www.boris.unito.it>

سیستم عامل: Microsoft windows، GNU/Linux،

Mac، Android

امکانات نرم افزار:

● کدگذاری ویدئوها و فایل های صوتی؛

● تنظیم سرعت پخش؛

● لاگ نویسی برای رویدادهای زنده؛

● امکان پخش حداکثر ۸ فایل رسانه ای؛

● امکان ثبت تعداد بی نهایت رفتار؛

۴. نرم افزار torsh

آدرس سایت: <https://www.torsh.co>

سیستم عامل: Android، iOS

امکانات نرم افزار:

● امکان مشاهده و ضبط کلاسها؛

● امکان سنجش اثربخشی کلاس؛

● امکان تعلیم معلمان در حوزه های مختلف؛

● امکان مدیریت داده های کلاسها به صورت گسترده؛

● شبکه اجتماعی با قابلیت ارتباط همکاران و مربیان؛

● برنامه ریزی و هدفگذاری و دنبال کردن اهداف؛

- امکان کامنت گذاری و یادداشت برداری همزمان؛
- پیاده سازی متن ویدئو با هوش مصنوعی؛
- ویدئو کنفرانس و چت؛
- ساخت کتابخانه از ویدئوهای مورد علاقه؛
- چارچوب های ارزیابی متنوع برای ارائه بازخورد در جدول ۱، بعضی از ویژگی های مهم نرم افزارهای ثبت مشاهدات میدانی مقایسه شده اند.

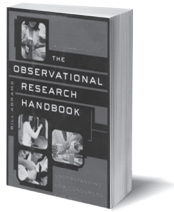
ویژگی ها	نام نرم افزار	رایگان	دارد	خروجی متنی	گزارشات آماری	شبکه اجتماعی	ارائه بازخورد	رویدادهای زنده لاگ نویسی برای ویدئوها	پیاده سازی خودکار متن ویدئوها	ویدئو کنفرانس
iobserve	رایگان	دارد	دارد	دارد	ندارد	ندارد	دارد	ندارد	ندارد	ندارد
BORIS	رایگان	دارد	دارد	دارد	دارد	ندارد	ندارد	دارد	ندارد	ندارد
VUWBO	رایگان	ندارد	دارد	دارد	دارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد	ندارد
TORSH	از ۷.۵ دلار در ماه	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد	دارد

جدول ۳. مقایسه برخی از امکانات نرم افزارهای ثبت مشاهدات میدانی

همانطور که در جدول ۳ مشاهده می شود، از چهار نرم افزار معرفی شده، سه نرم افزار رایگان است. همه نرم افزارها از خروجی متنی پشتیبانی می کنند. سه نرم افزار امکان ضبط ویدئو را دارند. سه نرم افزار گزارشات آماری ارائه می دهند. بعضی از ویژگی ها همچون شبکه اجتماعی، پیاده سازی خودکار متن ویدئوها و امکان ویدئو کنفرانس فقط در نرم افزار TORSH وجود دارد. در کل می توان اینطور گفت که برای بعضی از کاربردها، نرم افزارهایی با قابلیت های نسبتاً مناسبی به طور رایگان در دسترس است.

معرفی کتاب‌های تخصصی در باب روش تحقیق مشاهده

برای معرفی روش تحقیق مشاهده به عنوان یکی از روش‌های اصلی تحقیقات کیفی، کتاب‌ها و مطالب خیلی زیادی نوشته شده است. تقریباً تمامی کتاب‌هایی که در خصوص روش‌های تحقیق کیفی نوشته شده‌اند - که شمار آن‌ها از صدها جلد می‌گذرد - حداقل در یک فصل و یا بخش مستقل، این روش را معرفی کرده‌اند. ولی در کنار این کتاب‌ها، برخی از کتاب‌هایی نوشته شده‌اند که به طور خاص در کل کتاب فقط راجع به ابعاد مختلف روش تحقیق مشاهده صحبت شده است. ۱۱ تا این کتاب‌ها در ادامه معرفی شده‌اند. این کتاب‌ها و صدها کتاب دیگری که در یک فصل از آن‌ها به معرفی این روش پرداخته شده است، نشانگر ابعاد گسترده و تخصصی استفاده از روش تحقیق مشاهده به عنوان یک ابزار قدرتمند تحقیق در رشته‌های مختلف از علوم انسانی گرفته تا علوم پایه پزشکی، و مهندسی می‌باشد.

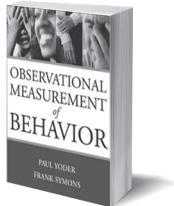

عنوان کتاب: **هندبوک تحقیقات مشاهده‌ای^۱**

ناشر: انتشارات مک گرا هیل^۲

تعداد صفحات: ۳۰۴ صفحه

سال نشر: ۲۰۰۰

عنوان کتاب: **اندازه‌گیری مشاهده‌ای رفتار^۳**

ناشر: اسپرینگر^۴

تعداد صفحات: ۲۴۰ صفحه

سال نشر: ۲۰۱۰

عنوان کتاب: **روش‌های مشاهده^۵**

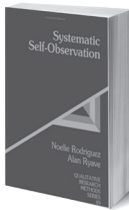
ناشر: سیج^۶

تعداد صفحات: ۱۶۳۲ صفحه

سال نشر: ۲۰۱۳

1. h Handbook
2. McGraw Hill Professional
3. Observational Measurement of Behavior

4. Springer Publishing Company
5. Observation Methods
6. SAGE Publications

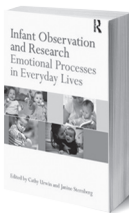

عنوان کتاب: خود مشاهده گری نظام مند؛
روشی برای تحقیق درباره ویژگی های
پنهان زندگی اجتماعی روزمره^۷

ناشر: سیج

تعداد صفحات: ۶۶ صفحه

سال نشر: ۲۰۰۰

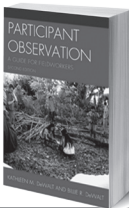

عنوان کتاب: تحقیقات مشاهده ای کودکان؛
فرایندهای عاطفی در زندگی های
روزمره^۸

ناشر: روتلج^۹

تعداد صفحات: ۱۸۹ صفحه

سال نشر: ۲۰۱۲

عنوان کتاب: مشاهده مشارکتی؛ راهنمایی
برای تحقیقات زمینه ای^{۱۰}

ناشر: رومن آلتامیرا^{۱۱}

تعداد صفحات: ۲۸۵ صفحه سال نشر: ۲۰۰۲

عنوان کتاب: تحقیقات مشاهده ای در
کلاس های آمریکا: روش های جدید
برای درک تنوع فرهنگی و زبانی^{۱۲}

ناشر: انتشارات دانشگاه کمبریج^{۱۳}

تعداد صفحات: ۲۸۴ صفحه

سال نشر: ۲۰۰۴

7. Systematic Self-Observation: A Method for Researching the Hidden and Elusive Features of Everyday Social Life
8. Infant Observation and Research: Emotional Processes in Everyday Lives
9. Routledge

10. Participant Observation: A Guide for Fieldworkers
11. Rowman Altamira
12. Observational Research in U.S. Classrooms: New Approaches for Understanding Cultural and Linguistic Diversity
13. Cambridge University Press

عنوان کتاب: روش‌های تحقیق قوم‌نگاری:
مشاهده، مصاحبه، و پرسشنامه^{۲۱}

ناشر: رومن آلتامیرا

تعداد صفحات: ۳۱۸ صفحه

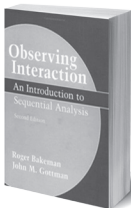
سال نشر: ۱۹۹۹

عنوان کتاب: مشاهده رفتار ارتباطی:
توسعه یک روش تحقیق قابل استفاده
در سازمان‌های بهداشتی^{۲۲}

ناشر: دانشگاه بریتیش کلمبیا^{۲۳}

تعداد صفحات: ۳۶۲ صفحه

سال نشر: ۱۹۷۶

عنوان کتاب: مشاهده تعاملات: مقدمه‌ای بر
تحلیل تواتر مشاهده‌ها^{۲۴}

ناشر: دانشگاه کمبریج

تعداد صفحات: ۲۰۷ صفحه

سال نشر: ۱۹۹۷

عنوان کتاب: مشاهده مشارکتی: روشی
برای مطالعات انسانی^{۲۵}

ناشر: سیج

تعداد صفحات: ۱۳۶ صفحه

سال نشر: ۱۹۸۹

21. Essential Ethnographic Methods: Observations, Interviews, and Questionnaires
22. Observation of Communication Behavior: the Development of a Research Method for Use in Health Care Organizations

23. University of British Columbia
24. Observing Interaction: An Introduction to Sequential Analysis
25. Participant Observation: A Methodology for Human Studies